

Cilt/Volume 3, Sayı/Issue 6, Temmuz/July 2021, ss. 373-384.

Geliş Tarihi–Received Date: 19.05.2021 Kabul Tarihi–Accepted Date: 15.06.2021

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

19. YÜZYILDA ÇARLIK RUSYASI'NIN KAZAK JÜZLERİNDE GERÇEKLEŞTİRDİĞİ İDARİ REFORMLAR VE NETİCELERİ

GÜLNAR KARA*

ÖZ

1730'lu yıllarda Küçük Jüz Han'ı Ebulhayır'ın Rus İmparatoriçesi Anna İoanovna'ya yazdığı mektup ile başlayan Kazak topraklarının Çarlık Rusyası'na dahil olma sürecinin tamamlanması 19. yüzyılın ikinci yarısında ancak nihai bir şekilde neticelenmiştir. İlk aşamada Çarlık hükümet Kazak topraklarını Rus sınır eyaletlerinin askerî valileri aracılığıyla yöneterek buralarda önemli idarî değişiklikler yapmaktan kaçınıyordu. Kazak bozkırının idarî sistemine ilk müdahale girişimi Orenburg Genel Valisi O. A. İgel'strom tarafından 18. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştirilmiş ve başarısız olmuştur. Ancak sonraki yüzyılda durum değişmişti. Kazakların yeni siyasî düzene uyum süreci sona ermişti. Kazak Jüzleri'nde geleneksel hanlık yönetim sistemi de zayıflamıştı. Kazak soyluları ve hanlarının birbiriyle anlaşmazlığa düşmesi ve her fırsatta Rus idarî kurumlarına başvurması Çarlık Rusya'sının bölgenin yönetimine müdahale etmesini kolaylaştırmıştır. Bölgedeki konumunun önemli ölçüde güçlendiğini hisseden Çarlık Rusyası, kendi idarî sistemine göçebe Kazakların entegrasyonunu hızlandırmak için yerel geleneksel yapıya karşı bir saldırıya geçme ihtiyacını fark etmişti. Nitekim Rus resmî kayıtlarında Kazakların Rusya tebaası statüsüne sahip olmalarına rağmen, imparatorluğun güney sınırı hâlâ Orenburg eyaleti olarak kabul ediliyordu. Ayrıca İngiltere'nin Orta Asya'daki konumunu güçlendirme isteği Çarlık Rusyası'nın Kazak topraklarında siyasî varlığını pekiştirme faaliyetlerini yoğunlaştırma ihtiyacı duymasına neden oldu. Rusya artık Kazak hanları ve soylularının imtiyazlarını kısıtlayarak iradesini daha katı bir şekilde dikte edebilecek bir konumda olduğunu hissediyordu. Böylelikle Kazak topraklarının Rusya'nın idarî sistemine dahil olması için çalışmalara başlanmıştır.

19. yüzyılın başlarından itibaren Kazak bozkırlarında Rus etkisinin güçlendirilmesi ve sömürgeleştirme politikasının gerçekleştirilmesi için Çarlık hükümet tarafından bir dizi önemli idarî ve toprak reformları hayata geçirilmiş, Kazak Jüzleri'nin siyasî ve idarî sistemi, Rusya'nın çıkarlarına göre şekillendirilmiştir. Kazak toprakları eyaletlere bölünmüş, bu eyaletlerdeki yüksek ve orta düzey idarî makamlar Rus memurları ve subaylarının ellerine verilmiş ve Kazak halkının temsilcileri sadece icracı olarak alt makamlara tayin edilmişlerdir. Bunun için göstermelik bir seçim sistemi uygulanmışsa da genellikle üst düzey makamlarda Rusya'ya sadık hizmet edecek insanlar görevlendirilmiştir. Böylece Kazak topraklarının sömürgeleştirilmesi hızlanmış, ödüller ve rütbelere karşılığında Kazak sultanları ve kabile reisleri Rusya'nın tarafına çekilerek itaatkâr bir yönetim sistemi oluşturulmuştur. Bundan sonra Kazak topraklarında daha derin ilerleyebilmek, bölgede Rus etkisini kalıcı hâle getirebilmek için Rus köylülerinin iskân edilmesine hız verilmiştir. Göçebe Kazak Türkleri, umutsuzca topraklarını elde tutmaya çalışsalar da başarılı olamamışlardır. Böylece Ruslar bölgeyi ele geçirmiş, Kazak Türkleri bağımsızlığı ile birlikte topraklarını da kaybetmişlerdir. 19. yüzyıl boyunca Çarlık Rusyası'nın Kazak Jüzleri'nde hayata geçirdiği idarî reformların neticesinde Kazak topraklarının Rusya'ya dahil edilme süreci tamamlanmış, Kazak toprakları resmî olarak Rusya'nın eyaletlerine dönüşmüştür.

Bu çalışmada Rusya ve Kazakistan arşiv belgeleri ve dönemle ilgili kaynaklar ışığında 19. yüzyılda Çarlık hükümetin Kazak Jüzleri'nde gerçekleştirdiği idarî reformların Kazak toplumuna siyasî-iktisadî etkileri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çarlık Rusya'sı, İdarî reformlar, Orta Jüz, Küçük Jüz, Büyük Jüz.

* Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, E-posta: gulnarkara06@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3283-7246

19. YÜZYILDA ÇARLIK RUSYASI'NIN KAZAK JÜZLERİNDE GERÇEKLEŞTİRDİĞİ İDARİ REFORMLAR VE NETİCELERİ

ADMINISTRATIVE REFORMS OF THE TSARİST RUSSIA IN THE KAZAKH JUZES IN 19TH CENTURY AND ITS RESULTS

ABSTRACT

The process of inclusion of the Kazakh lands into the Tsarist Russia, which started with the letter written by the Little Juz Khan Ebulhayır to the Russian Empress Anna Ioanovna in the 1730s, was finalized only in the second half of the 19th century. In the first stage, the Tsarist government ruled the Kazakh territories through the military governors of the Russian border states, avoiding significant administrative changes. The first attempt to intervene in the administrative system of the Kazakh steppe was made by the Orenburg Governor General O. A. İgel'strom in the second half of the 18th century and was unsuccessful. However, in the next century the situation had changed. The adaptation process of the Kazakhs to the new political order had come to an end. In the Kazakh Juz, the traditional khanate administration system was also weakened. The fact that Kazakh nobles and khans disagreed with each other and resorted to Russian administrative institutions at every opportunity facilitated the intervention of Tsarist Russia in the administration of the region. Feeling that its position in the region had strengthened considerably, Tsarist Russia realized the need to launch an offensive against the local traditional structure in order to accelerate the integration of nomadic Kazakhs into its own administrative system.

From the beginning of the 19th century, a series of administrative and territorial reforms have been carried out by the Tsarist government to strengthen the Russian influence and to carry out the colonization policy in the Kazakh steppes, and the political and administrative system of Kazakh Juzes has been shaped according to the interests of Russia. The Kazakh territory was divided into states, where high and middle administrative authorities in these states were given to the hands of Russian officials and officers, and representatives of the Kazakh people were appointed to subordinate positions as executives only. Although an ostensible election system has been applied for this, people who will serve loyal to Russia are generally assigned to high-level positions. Thus, the colonization of the Kazakh lands was accelerated, and a submissive management system was established by attracting Kazakh Sultans and tribal chiefs to the side of Russia in return for awards and ranks. After that, the settlement of Russian peasants was accelerated in order to move deeper into Kazakh territory and to make the Russian influence permanent in the region. Although the nomadic Kazakh Turks desperately tried to retain their lands, they could not succeed. Thus, the Russians seized the region and Kazakh Turks lost their lands with their independence.

In this study, in the light of archive documents of Russia and Kazakhstan and sources related to the period, the political-economic effects to the Kazakh society of the administrative reforms carried out by the Tsarist government in the Kazakh Juzes in the 19th century will be discussed.

Keywords: Tsarist Russia, Administrative reforms, Middle Juz, Little Juz, Great Juz.

GİRİŞ

18. yüzyılın başlarından itibaren Çarlık Rusyası Kazak Jüzleri'nin¹ Rusya'nın himayesi altına girmesi için bir dizi çalışmalar yapmıştı. Küçük Jüz Hanı Ebulhayır'ın² 1731 yılında kendisine bağlı kabileler ile birlikte Rusya'ya bağlılık bildirmesinden sonra³ Çarlık hükümetin faaliyetleri daha da hız kazanmış, 1740-1742 yılları arasında Orta ve Küçük Jüz'ün bazı boy reisleri ve ileri gelenleri Rusya tabiiyetine geçtiklerine dair bağlılık yemini etmişlerdi. Buna rağmen Kazak bozkırları Rus idareciler tarafından az bilinen, kontrol edilmesi zor bir bölgeydi.

Rus hükümeti, kale ve karakol zinciriyle Küçük Jüz ve Orta Jüz'de askerî gücünü sağlamlaştırsa da bölgeyi Rusya'nın idarî ve hukukî sistemine entegre etmek için idarî reformlara ihtiyaç duymaktaydı. Bu reformlardan biri 18. yüzyılın sonlarında Orenburg Askerî Valisi O. A. İgel'strom⁴ (1737-1823) tarafından gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. 1784 yılında Orenburg Valisi olarak atanan Baron O. A. İgel'strom, bölgede esnek bir yönetim politikası izleyebilecek kişi görüntüsü veriyordu. İgel'strom, yerli halk hakkında olumlu görüşler bildiriyor, bu

¹ Göçebe Kazak kabilelerinin içtimaî-siyasî örgütlenmeleri üç Jüz'den (Rusça: Orda) müteşekkildi (Büyük, Orta, Küçük).

² 1718-1748 yılları arasında Küçük Jüz'ün Hanı idi.

³ Küçük Jüz'ün Rusya dahil olma süreci hakkında bkz. O. Doğan, "Küçük Orda Kazak Hanlığının Güney ve Kuzey Komşuları ile İlişkileri (1734-1742)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 24, S. 38, 2005, ss. 145-162.

⁴ O. A. İgel'strom, 1784 yılında Orenburg'un dahil olduğu Ufa ve Simbirsk eyâletinin Askerî Valisi olarak görevlendirilmişti. Böylece 1784-1792 yılları arasında Simbirsk ve Ufa Genel Valiliği, 1796-1798 yılları arasında Orenburg Genel Valiliği yapmıştır (bkz. V. G. Semenov, V. P. Semenova, *Gubernatory Orenburgskogo Kraya*, Orenburgskoye Knijnoye İzdatel'stvo, Orenburg 1999). Burada görevdeyken Küçük Jüz'de Hanlık yönetiminin lağvedilmesi ve Küçük Jüz'ün üçe bölünmesi için faaliyetlerde bulunmuştur (1785). Ancak bu girişimi bazı Sultanların tepkisine neden olunca başarılı olmamıştır (İ. Ö. Artıkbayev, *İstoriya Kazahstana*, İzd. Kazak Universiteti, Almatı 2006, s. 216).

halkın doğal karakterinin daha kibar olduğunu söylüyordu. Jayık Irmağı sınır hattında göçebe Kazak Türkleri ve Rusların arasındaki anlaşmazlıkların aslında sınırdaki Rus idarî makamlarının zorbalıklarından dolayı çıktığını itiraf ediyordu.⁵ Ayrıca, Orenburg Kalesi komutanı Ya. M. Zembulatov'un Kazaklar hakkında hiçbir şey bilmediğini, Orenburg Sınır Komisyonu danışmanı P. N. Çuçalov'un⁶ ise Kazaklardan nefret ettiğini, halkın da ona aynı duygularla karşılık verdiğini kaydetmiştir.⁷ Bu sırada Küçük Jüz'de yönetimi elinde tutan Nuralı Han,⁸ hem kendi kardeşi Aşşuvak Sultan, hem de diğer boy reisleriyle anlaşmazlık yaşıyordu. Küçük Jüz'de Sırım Batır⁹ liderliğindeki, Nuralı Han'a muhalif olan boy reisleri bölgede etki yaratabilecek durumlardı. 24 Temmuz 1785 yılında muhalif boy reislerinden 5 kişilik heyet, O. A. İgel'strom'a 55 boy reisi tarafından imzalanan ve II. Yekaterina'ya yazılmış mektubu getirdiler. Mektupta Nuralı Han'ın hanlıktan azledilmesi isteniyor, bu durumda Küçük Jüz kabilelerinin hepsinin Rusya'ya bağlılık yemini edeceği bildiriliyordu.¹⁰ Nuralı Han da kendi tarafından muhalif boy reislerinden şikâyet eden mektuplar yazmaktaydı. Bu da O. A. İgel'strom'a Küçük Jüz'de bazı idarî reformlar yapma zamanı geldiğini düşündürmüştü.¹¹ 1785 yılının Eylül ayında İletsk Karakolu'na yakın bir mevkide Sırım Batır'ın organize ettiği Küçük Jüz boy reislerinin kurultayı toplandı. Kurultaya katılmak için O. A. İgel'strom tarafından gönderilen ekibin içinde Ahun Muhamedjan Hüseyinov¹² de vardı. Görünüşte Rus heyeti Nuralı Han ile boy reislerini barıştırmak için kurultaya katıldıysalar da O. A. İgel'strom'un verdiği gizli talimatnameye göre, boy reislerini Han iktidarını tamamıyla ortadan kaldırmanın, tüm yönetimin ise, Orenburg Sınır Mahkemesi'ne verilmesinin daha iyi olduğuna ikna etmeliydiler.¹³ Boy reisleri, görüş birliğiyle Nuralı Han'ın azledilmesine karar kıldılar ve kendi aralarında uzun uzun tartıştıktan sonra Batır Sultan'ın oğlu Kaip Sultan'ı han ilan ettiler. Boy reisleri, Küçük Jüz'ü, kabile konfederasyonlarına göre üç idari bölgeye bölmeye karar verdiler: Bayulu, Jetiru ve Karakesek. Her bölgenin başına birer Biy¹⁴ seçildi. Bayulu için Turmambet Biy, Jetiru için Tilenşi Biy, Karakesek için Segizbay Biy. Sırım Batır ise, hepsine danışmanlık yapacaktı. Toplantıdan sonra 208 boy reisi Kuran-ı Kerim'e el basarak Rusya'ya bağlılık yemini ettiler.¹⁵ O. A. İgel'strom, bu kurultayın kararlarını, yani Küçük Jüz'ün üçe bölünmesini ve Biyler seçimini onayladı. Ancak Kaip Han'ın onaylanması için Rus hükümeti ile görüşmesi gerektiğini bildirdi.¹⁶ Böylece 1786 yılının ilkbaharında Nuralı Han can güvenliğinden endişe ettiği için Rusların Kalmıkov Kalesi'ne sığınmak zorunda kaldı. Oradan da önce Orenburg'a, sonrasında da Ufa'ya gönderildi. Zaten çok geçmeden Haziran 1786'da İmparatoriçe II. Yekaterina'nın kararnamesiyle hanlık görevinden azledildi.¹⁷ Nuralı Han'ın Küçük Jüz'den gitmesi O. A. İgel'strom'un kendi adıyla adlandırılacak idarî reformlarını hayata geçirmesine uygun bir zemin hazırlamıştı. Bunun akabinde O. A. İgel'strom 10 Mayıs 1786 yılında imparatoriçeye Küçük Jüz'deki siyasî durum hakkında ayrıntılı raporlar göndererek idarî reform projesini sunmuştur. Kazakistan tarihinde *İgel'strom Reformu* olarak bilinen bu reforma göre, Küçük Jüz'deki üç büyük kabilenin topraklarında yerel mahkemeler (*rasprava*) kurulacaktı. Mahkeme heyeti, başkan olarak seçilecek boy reisi ve iki üye, kâtip görevi yapacak bir molla ve bir Rus temsilciden oluşmalıydı.¹⁸ Bunun dışında Küçük Jüz'ün tüm boylarında (32 boy) boy içindeki hukukî meselelerin çözülmesinden sorumlu olacak *Starşına* (Ağa) makamı tesis edilmeliydi. *Starşınalar* halkın kendi kurultaylarında seçilerek Orenburg sınır idarî makamları tarafından onaylanmalıydı. O. A. İgel'strom'a göre, bu reform Kazak boy reislerini daha iyi çalışmaya teşvik edecekti. *Raspravalar* kurulurken nüfuzlu kabile reisleri üye olmaya pek yanaşmayınca O. A. İgel'strom yeni bir *Glavnaya Starşına* (Baş Ağa) makamı kurulmasını teklif etti. *Glavnaya Starşınalar* için 200, *Starşınalar* için 50 ruble yıllık maaş belirlendi. Bunun Rus hükümetine toplam maliyeti 3.080 ruble olacaktı.¹⁹ İgel'strom, Küçük Jüz Kazaklarının hepsinin olmasa da çoğunluğunun topraklarının bölünmesine razı olduklarını ileri sürmüştü, dolayısıyla Or ve Emba Irmakları

⁵ M. P. Vyatkin, *Batyr Srym*, İzd. AN SSSR, Moskva-Leningrad 1947, s. 204.

⁶ P. N. Çuçalov hakkında bkz. S. U. Taymasov, "Perevodçik Orenburgskoy Gubernskoy Kantselyarii Petr Çuvalov", *Vestnik Çelyabinskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, no. 32 (170), Çelyabinsk 2009, s. 148-151.

⁷ N. S. Lapin, *Deyatel'nost' O. A. İgel'stroma v Kontekste Kazahsko-Rossiyskih Vzaimootnoşeny (1780-e-1790 gg)*, İzd. Sariarka, Astana 2012, s. 209.

⁸ Küçük Jüz Hanı Ebulhayır Han'ın büyük oğludur. 1748-1786 yılları arasında Küçük Jüz'ün Hanı olarak görev yapmıştır.

⁹ Sırım Datoğlu (1723-1802), Küçük Jüz'de nüfuzlu kabile reislerinden biriydi. 1783-1797 yılları arasında Küçük Jüz'de Rus sömürgeciliğine karşı patlak veren Küçük Jüz Kazak Türkleri isyanının lideridir.

¹⁰ *Materialy po İstorii Kazahskoy SSR (1785-1828)*, T. IV, Red. M. P. Vyatkin, İzd. AN SSSR, Moskva-Leningrad 1940, belge no. 4, s. 53-54, mektubun orijinali s. 50-53.

¹¹ *Materialy po İstorii Kazahskoy SSR (1785-1828)*, T. IV, Red. M. P. Vyatkin, İzd. AN SSSR, Moskva-Leningrad 1940, s. 54-62.

¹² Tatar asıllı Muhamedjan Hüseyinov, gençliğinde Rusya Hariciye Nazırlığı'nın talimatıyla Buhara ve Kabil'de gizli görevlerde bulunan Rus casuslarından biriydi. Kabil'den döndükten sonra Orenburg'da subay olarak görev yapmış, sonrasında Orenburg Sınır Heyeti'nde Ahun görevini üstlenmiştir. Onun görevi Kazak Türklerinin Hive, Buhara ve Osmanlı Devleti'nin etkisinde kalmalarına engel olmaktı. Çünkü bu sırada kaçak Kazan mollaları (imam) Küçük Jüz'de Rusya karşıtı propaganda yapıyorlardı. 1797 yılında Küçük Jüz'ü idare etmek için kurulan Han Divanı üyelerinden biri olmuştur.

¹³ M. P. Vyatkin, *Batyr Srym*, Sanat, Almatı 1998, s. 188.

¹⁴ Kazak Türklerinde davalara bakan, hukukî meselelerle ilgilenen ve hitabeti güçlü olan toplumun ileri gelen kişileridir.

¹⁵ *Materialy po İstorii Politicheskogo Stroya Kazahstana (so Vremeni Prisoyedineniya Kazahstana k Rossii do Velikoy Oktyabr'skoy Sotsialisticheskoy Revolyutsii)*, T. 1, sost. M. G. Maseviç, İzd. AN KazSSR, Alma-ata 1960, s. 74.

¹⁶ M. P. Vyatkin, *Batyr Srym*, İzd. AN SSSR, Moskva-Leningrad 1947, s. 210-213.

¹⁷ A. K. Muhtar, U. T. Ahmetova, "Karabay Sultan Jane Onın Urpaktarı Tarihnan" *Otan Tarihi*, 3 (75), Almatı 2016, s. 21.

¹⁸ *Materialy po İstorii Kazahskoy SSR (1785-1828)*, T. IV, Red. M. P. Vyatkin, İzd. AN SSSR, Moskva-Leningrad 1940, belge no. 12, s. 71.

¹⁹ Aynı eser, belge no. 12, s. 71.

19. YÜZYILDA ÇARLIK RUSYASI'NIN KAZAK JÜZLERİNDE GERÇEKLEŞTİRDİĞİ İDARİ REFORMLAR VE NETİCELERİ

arasındaki bozkırları üçe bölmeyi teklif etmiştir.²⁰ 3 Haziran 1786 yılında İmparatoriçe II. Yekaterina, İgel'strom'un idarî reformlar projesini onaylanmış, sadece Kaip Sultan'ın han olarak atanmasını reddetmiştir. İgel'strom'a verilen talimatnamede bu konunun ayrıntılı bir şekilde araştırılması talep edilmekle beraber "Bizim için Orda'nın (Küçük Jüz'ün) şu anki bölünmüşlüğü daha yararlı olacaktır, özellikle boy reisleri bizim askerî idarecilerimizin yönetimine alışmaya başlarsa." deniyordu.²¹ Küçük Jüz'deki üç büyük kabilenin her birinde, davalara bakacak yerel mahkemeler (*rasprava*) kurulması için faaliyetlere başlandı. En üst mahkeme, Orenburg Sınır Mahkemesi olmalıydı. İgel'strom'un organize etmesiyle 1787 yılının Ekim ayında Küçük Jüz'ün kabile ve boy reislerinin seçimi yapıldı. *Glavnaya Starsına* olarak Alimulu kabilesine Sarımay Batır, Karaköbek Biy ve Muratbek Aybaşev, Bayulu kabilesine Sırım Batır ve Karatav Biy, Jetiru kabilesine Tilenşi Batır ve Janbolat Batır seçildi. Onların her birine yıllık 100 ruble maaş bağlandı.²² Böylece idarî makamlarda sultanların yerine boy reisleri gelmiş oldu. İmparatoriçe Rus devlet kurumları benzerliğinde *raspravaların* kurulmasını göçebelerin "başına buyruk hareket etmesini" sınırlayan faydalı bir kurum olarak görüyordu.²³ İgel'strom'un raporuna göre, Küçük Jüz kabile ve boy reislerini memnun etmek ve *raspravaların* harcamaları için yıllık 3.700 ruble, *rasprava* üyelerine maaş için 440 ruble harcanmaktaydı. Kendisi bunun boy reislerini Rus hükümetine sadık hizmet etmesine teşvik edeceğini düşündüğünü bildirmekle beraber, "Küçük Jüz'de durum değişti. Görevlendirilen boy reislerine ihtiyaç kalmadığı zaman bu masraflar da ortadan kalkacak," diyordu.²⁴

Bu reformlar, Küçük Jüz'ün yönetiminde soyluları, yani Sultanları²⁵ devre dışı bırakmış oldu. Bu da imtiyazlarını kaybeden Sultanların tepkisine neden olmuştu. Küçük Jüz'de Sultanlar ve boy reisleri arasında iktidar kavgası başladı. Ayrıca, Çarlık hükümetin İdil ve Jayık Irmakları boyunca göçebe Kazakların otlak kullanım haklarını kısıtlamasından dolayı Kazak-Rus ilişkilerinde huzursuzluk tekrar baş göstermişti. Kazakların Jayık hattı istihkâmlarına saldırıları sıklaşmıştı. Diğer taraftan Nuralı Han'ın geri geleceği söylentileri muhalif boy reislerini endişelendirmiş, Sırım Batır, Rusya aleyhine Hive Hanlığı ile yakınlaşmaya başlamıştı. 1789 yılının sonunda İgel'strom'un St.-Peterburg'a geri çağırılması, karışıklığı daha da alevlendirmiştir. İgel'strom'un yerine atanan yeni Vali A. A. Peutling, açıkça sultanlar grubunu desteklemekteydi. Peutling, 1791 yılında Hanlık yönetimi geri getirerek, bu sırada vefat etmiş olan Nuralı Han'ın kardeşi Yeralı Sultan'ın han seçilmesine destek vermiştir. Böylece O. A. İgel'strom'un Küçük Jüz'de hayata geçirmek istediği idarî reform başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ancak onun bu girişiminin sonraki yıllarda yapılacak idarî reformlar için örnek olduğunu söylemek mümkündür.

1. Sibiry Kırgızları Hakkındaki Tüzük (1822) ve Orta Jüz'de Gerçekleştirilen İdarî Reformlar

19. yüzyılın başlarında Kazak topraklarının Rusya'ya tabiiyeti formalite bir görüntü taşıyordu. Hatta Kazak Jüzleri'nin bir kısmı (Büyük Jüz ve Orta Jüz'ün bazı kabileleri) Türkistan Hanlıkları ve Çin'in etkisi altındaydı. Dolayısıyla Kazak topraklarında mutlak egemenliğini güçlendirmek için Çarlık Rusyası'nın öncelikle Kazakların siyasi bağımsızlığını ortadan kaldırması gerekiyordu. 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Çarlık hükümeti tekrar Kazak bozkırlarında hanlık yönetimini lağvetmeye karar vermiştir. Çünkü hanlık yönetimi, Çarlık Rusyası'nın Kazak topraklarında büyük ölçekli iktisadî sömürge projelerini hayata geçirmek için engel teşkil etmekteydi. Bunun için olumlu şartlar da oluşmuştu. Orta Jüz ve Küçük Jüz'de hanların halk üzerindeki etkisi zayıflamış, kabileler arasında kavgalar baş göstermişti. 1819'de Orta Jüz Hanı Vali Han'ın vefatından sonra Çarlık Rusyası Orta Jüz'de hanlık yönetimini kaldırmaya karar vermiş, Sibiryaya eyaleti valisine de "Han seçimi için her türlü teşebbüsü" reddetme talimatı verilmiştir.²⁶ Bu sırada Sibiryaya Genel Valisi olarak görevlendirilen M. M. Speranskiy²⁷ tarafından hazırlanan *Sibiryaya Kırgızları*²⁸ Hakkındaki Tüzük, Rus Çarı tarafından onaylanarak hayata geçirilmeye başlamıştır. Tüzük, 319 madde ve 10 bölümden ibaretti. Tüzük'ün 285. maddesine göre, Orta

²⁰ N. S. Lapin, *Deyatel'nost' O. A. İgel'stromu v Kontekste Kazahsko-Rossiyskih Vzaimootnoşeniy (1780-e-1790 gg)*, İzd. Sariarka, Astana 2012, s. 227.

²¹ *Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperii, Sobraniye (1649-1825)*, T. XXII (1784-1788), karar no. 16.292, s. 494.

²² *Materialy po İstorii Kazahskoy SSR (1785-1828)*, T. IV, red. M. P. Vyatkin, İzd. AN SSSR, Moskva-Leningrad 1940, belge no. 26, s. 100.

²³ *Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperii, Sobraniye (1649-1825)*, T. XXII (1784-1788), karar no. 16.400.

²⁴ *Materialy po İstorii Kazahskoy SSR (1785-1828)*, T. IV, red. M. P. Vyatkin, İzd. AN SSSR, Moskva-Leningrad 1940, s. 99.

²⁵ Kazak toplumunda Cengiz Han'ın soyundan gelen Han tahtına aday soylu prenslerdir.

²⁶ Gosudarstvennyy Arhiv Omskoy Oblasti (GAOO), f. 2, op. 1, d. 430, l. 151-153; *Kazahsko-Russkiye Otnoşeniya v XVIII-XIX vekah (1771-1861), Sbornik Dokumentov i Materialov*, Red. M. O. Jangalin, F. N. Kireyev, V. F. Şahmatov, İzd. AN Kaz. SSR, Alma-ata 1964, s. 183.

²⁷ Mihail Mihayloviç Speranskiy (1722-1839) Rusya'nın önemli reformcu devlet adamlarından biridir, 1819-1821 yılları arasında Sibiryaya'nın Genel Valisi olarak görev yapmıştır. Çarlık Rusyası'nın 1802 yılından sonraki tüm önemli yasaları M. M. Speranskiy tarafından hazırlanmıştır. Düşmanlarının iftiralariyle Çar'ın gözünden düşen M. M. Speranskiy 1816 yılından itibaren Rusya'nın uç bölgelerine sürgüne gönderilmiştir. Sonrasında affedilerek 1819 yılında Sibiryaya Genel Valisi olarak atanan M. M. Speranskiy burada bir dizi önemli idarî reformlar gerçekleştirmiştir. M. M. Speranskiy'nin önerisi ile kurulan komisyonun faaliyetleri neticesinde Sibiryaya eyaletleri Batı ve Doğu olarak ikiye bölünmüştür. Onun 1822 yılında hazırladığı *Sibiryaya Kırgızları hakkında Tüzük*'e göre, Orta Jüz Kazaklarının toprakları Omsk eyaletine dâhil edilmiştir.

²⁸ Rus resmi kayıtlarında Kazaklara *Kırgız* denmekle beraber Rusya sınırlarına komşu yaşayan Kazaklar bulunduğu coğrafi bölgelere göre isimlendiriliyordu. Örneğin, Rusya'nın Batı Sibiryaya bölgesine komşu Orta Jüz Kazaklarına *Sibiryaya Kırgızları* deniyorsa, Orenburg sınırlarına komşu Küçük Jüz Kazaklarına *Orenburg Kırgızları* denmekteydi.

Jüz'ün tüm toprakları Rusya İmparatorluğu'nun egemenliği altında ve Sibiry Kırgızları ülkesi (yani Orta Jüz) Rusya'nın Omsk eyaletinin "dış" sancakları (*okrug*) olarak sayılıyordu. Kazak topraklarının idaresi dış sancak divanları (*okrujnoj prikaz*) ile sağlanmalıydı. Sancakların idaresi için "divan" (Kaz: *Duan*) diye adlandırılan idarî birim oluşturulmuş ve "divan"ın en üst yöneticisi Ağa Sultan (*Starsiy Sultan*) olarak belirlenmiştir. Onun idarî görevi merkezden, yani Omsk Valiliği'nden gönderilen emirleri uygulamak, sancak yönetimi ile ilgili her türlü icraatı yerine getirmektir. Divanın vazifesi ise, sancak halkının güvenliğini sağlamak, yağmalar ve at hırsızlığını ortadan kaldırmak, eğitim ve sağlık işlerini yönetmek, ahalinin Çarlık hükümete itaatini sağlamak, dinî meseleleri idare etmek, vergi toplamak ve kervanların güvenliğini sağlamaktır. Ağa Sultan'ın idaresi altında olacak ikisi Kazak, ikisi Rus olmak üzere 4 tane yardımcı belirlenmiştir (*Tüzük*, madde 20). Rus üyeler Omsk eyaleti valisi tarafından atanıyor, Kazak üyeler Ağa Sultan seçimi sırasında seçiliyorlardı. 3 yıllığına seçilen Ağa Sultan, Rus ordusunun yarbay rütbesine sahipti. Seçilmiş olan Ağa Sultan eyalet valisi tarafından onaylanıyordu. Sancak, 15-20 *volosttan* (kaza) oluşuyordu (*Tüzük*, madde. 7). Bunun başında da *Volost Sultani* vardı. Her *volost* 10-12 *avuldan* (köy) oluşmaktaydı ve başında *Starsina* (Ağa) bulunuyordu. *Avul* ise, 50-70 çadırdan oluşuyordu (*Tüzük*, madde. 5). *Starsinalar* da 3 yıllığına seçiliyor, sancak divanı tarafından onaylanıyordu. Sancak divanlarının faaliyetleri Rusça ve Tatarca yürütülüyordu (*Tüzük*, madde.15, 16, 18-23, 71). Sancak divanlarının ikamet yeri sancak merkezleriydi ve Rusya hükümeti tarafından belirlenmiş olan sınırı vardı. Sancak divanı, idarî görevlerinin dışında ilçe mahkemesi görevini de yerine getirerek suç işleyen göçebe Kazakların davalarına bakıyordu (*Tüzük*, madde. 63, 64). *Tüzük*'e göre, göçebe Kazakların bir sancaktan diğerine yerel yönetimin izni olmadan taşınması yasaklanmıştır. Bu da geleneksel göçebe arazi kullanım kurallarının bozulmasına yol açmıştır. Böylece Çarlık Rusya tarafından hayata geçirilen yeni idarî değişiklikler bölgenin sömürgeleştirilmesine katkı sağlamış, Kazak göçebelerini belirli bölgelerde sabitlemiştir. Bununla birlikte yeni açılan sancaklara Sibiry Komitesi'nin 20 Aralık 1826 yılındaki özel kararı ile Kozaklar²⁹ yerleştirilmeye başlamıştır. Orta Jüz topraklarının zengin otlakları ve su kaynakları Kozaklara dağıtılmıştır. Stratejik öneme sahip noktalarda Kozak *stanitsaları* (köyleri) kurulmuştur. Bu da göçebe Kazakların mevsimlik konargöçer alışkanlıklarının bozulmasına neden olmuş, arazi kullanımı konusunda belirsizlikler oluşmuştur.³⁰ Reformdan sonra yoksul Kazakların büyük çoğunluğu yerleşik hayata geçerek tarımla uğraşmaya mecbur kalmıştır. Onlara *jataklar* veya *ekinciler* denirdi.³¹ Dönemin araştırmacılarından İdarov, "Onların (Kazak) hayvanı, evi barkı olmayan en yoksulları tarımla uğraşırlar, dolayısıyla *ekinci* kelimesi Kırgızlarda küçümsenen durumdaki kişi için kullanılır," diye yazmıştır.³² 6 Nisan 1838 yılında *Sibiry Kırgızlarının Hudut İdaresi* kurulmuştur. Bu kararla birlikte "Sibiry Kırgızlarının özel yönetimi ile ilgili düzenlemeler" kabul edilmiştir. Bu düzenlemeye göre, Omsk eyaleti tasfiye edilerek Tomsk eyaletine dahil edilmiştir. Kazak topraklarındaki tüm idarî birimler artık yeni kurulan *Hudut İdaresi*'ne verilmiştir. Ancak üç kademeli sancak-kaza-köy (*okrug-volost-avul*) idarî sistemi eskisi gibi devam ettirilmiştir. *Sibiry Kırgızları Hakkında Tüzük*, Rusya'nın temel siyasî sorununu çözme, yani güney sınırındaki toprakların Rusya İmparatorluğu'nun geri kalan topraklarıyla birleştirilmesini amaçlıyordu. *Tüzük*'ü hazırlayanlardan biri olduğu iddia edilen G. S. Batenkov, 1826 yılında "*Rusya'ya 120.000 yeni tebaa ve muazzam genişlikte bir arazi kazandıran Kırgızlar Hakkında Tüzük ile özellikle övünebilirim,*" diye yazmıştır.³³

2. Orenburg Kırgızları Hakkında Tüzük (1824) ve Küçük Jüz'de İdarî Reformların Gerçekleştirilmesi

Orta Jüz'de hayata geçirilen idarî reformların bir benzeri 1824 yılında Küçük Jüz'de de gerçekleştirilmiştir. Daha önce A. İ. İgel'strom tarafından 18. yüzyılın sonlarında hayata geçirilmek istenilen idarî reform başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Ancak Rus hükümeti bu projeden hiçbir zaman vazgeçmemişti ki Küçük Jüz'de patlak veren taht kavgaları buna uygun zemin hazırlamıştı. Küçük Jüz'de 1811 yılında gerçekleşen yeni Han seçiminde Kazak kabileleri muhalif iki gruba ayrılmışlardı. Birinci grubun başında Sergazi Sultan (Rus kaynaklarında Şirgazi),³⁴ ikinci grubun başında Bökey Sultan³⁵ vardı. Sonuç olarak Küçük Jüz kabilelerinin

²⁹ Kozaklar (Rusça: Kazak, İng: Cossak), Rus ordusunda sınırların güvenliğini sağlama, yeni yerlerin işgalinde önemli rol üstlenmiş bir topluluktur. Geçim vasıtaları nehir kıyılarında yaptıkları balıkçılık, mahdut miktarda ziraat olmakla beraber, en mühim faaliyetleri çapulculuktu.

³⁰ N. Ye. Bekmahanova, *Formirovaniye Mnogonatsiyonal'noyo Naseleniya Kazahstana i Severnoy Kirgizii*, İzd. Nauka, Moskva 1980, s. 20.

³¹ Jataklar ve ekinciler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. G. Kara, "19. Yüzyılda ve 20. Yüzyılın Başında Kazak Türklerinde Fakirleşen Kesimler", *Sosyal, Beşeri ve İdarî Bilimlerde Yeni Ufuklar*, Edt. Sinan Sönmez, Ertan Özçoban, Dursun Balkan, Hüseyin Karakuş, Gece Akademi, Ankara 2019, s. 59-65.

³² S. İdarov. S., "Kırgızskaya Step' Sibirskogo Vedomostva i Novouçrejdennaya v Ney Semipalatinskaya Oblast", *Jurnal Ministerstva Vnutrennih Del*, VII, St.-Peterburg 1854, s. 92.

³³ G. S. Batenkov. G. S., *Danniyev. Povest Sobstvennoy Jizni; Avtobiografiçeskiye Rasskazy i Pisma. Vospominaniya i Rasskazy Deyateley Taynyh Obşçestv 1820-h Godov.*, Red. Yu. G. Oksman, T. 2, İzd. Politkatarjan, Moskva 1933, s. 160-161.

³⁴ Sergazi Aşuvakovoğlu, Ebulhayır Han'ın torunu, Aşuvak Han'ın ikinci oğludur. 1812-1824 yılları arasında Küçük Jüz'ün hanıydı. Rus araştırmacı İ. Kazantsev'a göre, "güzel yüzlü, ancak okuma yazması yoktu." (İ. Kazantsev, *Opisaniye Kirgiz-Kaysak*, Tip. "Obşçestvennaya Pol'za", St.-Peterburg 1867, s. 73). Şergazi Han, koyu bir Müslümandı, birkaç defa Mekke'ye hacılık görevini yerine getirmek için Rus makamlarına dilekçe vermiştir. (*Materialy po İstorii Kazahskoy SSR (1785-1828)*, T. 4, İzd. AN SSSR, Moskva-Leningrad 1940, s. 487). Orenburg Sınır Komisyonu'nda katip olarak görev yapan A. İ. Levşin, kendisinin Sergazi Han'la görüşmesini kaleme almıştır (A. İ. Levşin, "Svidaniye s Hanom Men'shoj Kirgiz-Kaysaksoy Ordı", *Vestnik Yevropy, Çast'* 114, no. 22, 1820, s. 129-139).

19. YÜZYILDA ÇARLIK RUSYASI'NIN KAZAK JÜZLERİNDE GERÇEKLEŞTİRDİĞİ İDARİ REFORMLAR VE NETİCELERİ

Astrahan eyâleti topraklarında yaşayanların bir kısmı Bökey Sultan'ı han olarak seçtiler. Jayık Irmağı ötesindeki Kazak kabilelerinin reisleri de Sergazı Sultan'ı han olarak seçtiler. 1812 yılında Rus imparatoru her iki hanın seçimini de onaylayınca Küçük Jüz fiilen ikiye ayrılmış oldu. Han tahtına cesareti ve güçlü karakteri ile Kazak kabilelerinin takdirini toplayan Karatay Sultan³⁶ adaydı. Knez Volkonskiy, Bökey Han ve Sergazı Han için şaşalı kutlama töreni düzenlediği sırada Karatay Sultan bu tören hakkında “*Knez devletin parasını boşuna saçıyor. O, birisi daimi olarak Rusya’da yaşayacak olan, diğeri de hiçbir işe yaramayan Han’ı seçti,*” diye memnuniyetsizliğini bildirmiştir.³⁷ Knez Volkonskiy, sürekli Rus hükümeti için sorunlar yaratan Karatay Sultan'ı 1814 yılında Orenburg’a davet ederek barış yapmayı teklif etti. Bu görüşme neticesinde Karatay Sultan, Rusya’ya bağlı kalacağına dair özel anlaşmaya imza attıysa da han tahtına adaylığından hâlâ vazgeçmemişti. Knez, onu memnun etmek için Türkmenlerin hanı olan Piralı Han'ın tahtını teklif ettiyse de Karatay Sultan bunu kabul etmedi.³⁸

1817 yılında Orenburg’a askerî vali olarak atanan P. K. Essen'in³⁹ ilk icraatı Küçük Jüz’de Han Divanı'nın çalışma prensiplerini değiştirmek oldu. Essen, eskiden yapıldığı gibi divan başkanı ve onun 6 yardımcısının Küçük Jüz’deki üç büyük kabilenin reisleri arasında seçilmesi yerine tüm divan üyelerini azlederek Sergazı Han'ın kendisinin önerdiği adayları seçimsiz atamasını talep etmiştir. Ayrıca Han Divanı'nın başkanlığına Sergazı Han'a muhalif olan Arıngazı Ebülğazioğlu⁴⁰ getirilmiştir. Sergazı Han, Çarlık hükümete Essen'in kendisinin tüm idari yetkilerini aldığını, sürekli hanlık unvanını elinden almakla tehdit ettiğini ve Rus askerî birliklerini muhaliflerinin lehine propaganda yapmak için kullandığını bildirerek şikâyet ettiyse de bir netice elde edememiştir.

Rusya Asya Komitesi'nin 31 Ocak 1824 yılındaki toplantısında Orenburg Askerî Valisi P. K. Essen'in hazırladığı *Orenburg Kırgızları Hakkında Tüzük* görüşülmüştür.⁴¹ *Tüzük*'e göre, Küçük Jüz Kazakları Yönetici Sultanlar (*Sultan Pravitel'*) tarafından yönetilecek ve Batı, Orta ve Doğu olarak üç parçaya bölünecekti. İki bölgenin Yönetici Sultan makamına Ebulhayır Han ailesinden gelen Sultanlar seçilecekti⁴² ve Orta Jüz'deki konup göçen üçüncü bölgenin idaresi için göçebeler arasında sözü geçen diğer sultanlardan birisi seçilecekti.⁴³ Asya Komitesi'nin görüşleriyle birlikte Mart 1824 yılında proje imparatorun onayına sunulmuş ve onaylanmıştır. Bu reformun hayata geçirilmesi için Albay F. F. Berg görevlendirilmiştir. 31 Mart 1824 yılında Rusya Dış İşleri Bakanı K. V. Nessel'rode, Orenburg Askerî Valiliği'ne “*İmparatorun Orenburg eyâletine bağlı Ural ötesi Kırgızların üçe bölünmesini, her bölgenin yöneticisine maaş bağlanmasını onayladığını*” duyurmuştur.⁴⁴ 1824 yılının Nisan ayında F. F. Berg Orenburg bölgesine geldiğinde yönetici sultanlara takdim etmek üzere üç altın kılıç, iki Rus bayrağı getirmiş, 10 Mayıs 1824 yılında da Orenburg Askerî Valisi P. K. Essen'in davetiyle Orenburg şehrine gelen Sergazı Han'a Rusya Dış İşleri Bakanı K. V. Nessel'rode'nin mektubu verilmiştir. Tercümanı aracılığıyla mektubu okuyan Sergazı Han, kendisine teklif edilen yeni unvana (yani Yönetici Sultan unvanına) sert tepki gösterdiyse de sonunda P. K. Essen'in iknalarıyla Sınır Komisyonu'ndaki yeni görevini kabul etmek zorunda kalmıştır. Böylece Küçük Jüz'de hanlık yönetim lağvedilmiş, Sergazı Han'a konaklaması için Orenburg'da bir daire tahsis edilmiştir.⁴⁵

1 Ağustos 1824 yılında Batı Küçük Jüz'e Karatay Sultan, 13 Ağustos'ta Doğu Küçük Jüz'e Juma Sultan⁴⁶ ve Orta Küçük Jüz'e Temir Sultan⁴⁷ Yönetici Sultan olarak atandılar.⁴⁸ Onlara aylık 100 ruble maaş

³⁵ Küçük Jüz Hanı Ebulhayır Han'ın torunu, Nuralı Han'ın oğludur.

³⁶ Karatay Nuralıoğlu, Ebulhayır Han'ın torunu, onun büyük oğlu Nuralı Han'ın Kalmuk asıllı eşinden olan oğludur. Babası Nuralı Han hayatı boyunca Bayoğlu kabilesinin liderliği kendisine verilmişti. Küçük Jüz'ün Han adaylarının biri olarak kendisine rakip olan amcaoğlu Jantöre Ayşuvakioğlu'nun (1808-1809) öldürülmesinin organize edilmesinde rol oynamıştır. 1814 yılında Orenburg şehrinde Knez Volkonskiy ile görüşmesinde Rusya sadık kalacağı konusunda anlaşma imzalamıştır. 1824 yılında Küçük Jüz'de *Orenburg Kırgızları Tüzüğü* hayata geçirilerek Han yönetimi tasfiye edildiği zaman Küçük Jüz'ün batı kısmına Yönetici Sultan olarak atanmıştır. Bu görevini 8 Haziran 1826 yılındaki vefatına kadar sürdürmüştür (*Materialy po İstorii Kazahskoy SSR (1785-1828)*, T. 4, İzd. AN SSSR, Moskva-Leningrad 1940, s. 491-492).

³⁷ L. Meyer, *Kirgizskaya Step' Orenburgskogo Vedomostva*, St.-Peterburg 1868, s. 31-32.

³⁸ *Tsentral'ny Gosudarstvennyy Arhiv Respubliki Kazahstan (TsGA RK)*, f. 4, op. 1, d. 237, l. 151-152.

³⁹ 1817-1830 yılları arasında Orenburg Askerî Valisi olarak görev yapmıştır. Küçük Jüz'ün o dönemki Hanı Sergazı ile anlaşmazlık yaşayınca, ona muhalif olan Arıngazı Sultan'ın Küçük Jüz'de Han seçilmesi için çabalamış, ancak başarısız olmuştur.

⁴⁰ Hive Hanı Kaip Batiroğlu'nun torunudur. 1816 yılında Sırderya boyundaki bazı Küçük Jüz Kazak kabileleri (yaklaşık 100.000 avul) tarafından Han seçilmiştir. Buhara Emiri onu Kazak Hanı olarak tanımıştır. Orenburg Askerî Valisi P. K. Essen'in Arıngazı Sultan'ı Küçük Jüz Hanı olarak atama çabası Rusya hükümeti tarafından kabul edilmemiştir. 1817 yılında Küçük Jüz'de Han Divanı başkanı olarak atanan Arıngazı Sultan daha sonraki faaliyetlerinde Rus idari makamlarıyla anlaşmazlık yaşayınca 1821 yılında St.-Peterburg'a davet edilmiş, geri dönüşünde de tutuklanarak Kaluga şehrine sürgüne gönderilmiştir. 1833 yılında sürgüne ölmüştür.

⁴¹ *Rossiyskiy Gosudarstvennyy İstoriçeskiy Arhiv (RGIA)*, f. 1291, op. 81, d. 95/a, l. 52-101.

⁴² RGIA, f. 1291, op. 81, d. 95/a, l. 165.

⁴³ RGIA, f. 1291, op. 81, d. 95/a, l. 180.

⁴⁴ *Gosudarstvennyy Arhiv Orenburgskoy Oblasti*, f. 6, op. 10, d. 6528, l. 8-8.

⁴⁵ RGIA, f. 1291, op. 81, d. 95/a, l. 226.

⁴⁶ Juma Kudaymendeoğlu, Hive Hanı Kaip Han'ın sülalesindedir.

⁴⁷ Temir Yerahoğlu, Ebulhayır Han'ın torunu, Yerahı Han'ın oğludur. 1824 yılındaki idarî reformlardan sonra 12 Ağustos 1825 yılına kadar Küçük Jüz'ün orta kısmının Yönetici Sultanı olarak görev yapmıştır.

bağlanmıştır.⁴⁹ Batı Küçük Jüz'ün merkezi olarak Zatonsk Kalesi, Orta Küçük Jüz'ün merkezi olarak İzobil'naya İstasyonu, Doğu Küçük Jüz'ün merkezi olarak Üst-Uysk Kalesi belirlenmiştir.

1831 yılında ise, Orenburg Askerî Valisi P. P. Suhtelen'in (1830-1833) hazırladığı menzil (distsantsiya) sistemi hayata geçirilmiştir. Yani, Rusya sınırlarına yakın olan Küçük Jüz Kazaklarının topraklarında "distsantsiya" ismi verilen küçük idarî bölgeler kurulmuştur. Her menzilin başında bir menzil yöneticisi vardı. Rusya sınırlarıyla komşu menzillere "sınır menzilleri", sınırdan daha uzakta olanlara "bozkır menzilleri" (*stepniye distantsii*) denilmekteydi. Bunların başına yerli halktan saygın kimseler atanmaktaydı. Menzil yöneticilerine Orenburg Askerî Valisi tarafından *zauriyad* rütbesi verilmekteydi.⁵⁰ Onların maaşı yıllık 50-150 ruble arasında değişmekteydi.⁵¹ Ancak çoğunlukla onlara maaş ödenmiyor, sadece takdimnameler ile ödüllendiriliyorlar ya da rütbeleri yükseltiliyordu.⁵² 1831 yılında sınır hattı boyunca 22 menzil yöneticisi ve 115 köy yöneticisi atanmıştır. 1841 yılının Şubat ayında ise, İlek Irmağı boyunca 3 menzil yöneticisi, 8 köy yöneticisi atanmıştır.⁵³ 1844 yılında toplam 52 menzil, 206 köy yöneticisi vardı.⁵⁴ Menzil yöneticilerinin görevi, kendi bölgelerindeki nüfus, köyler ve hayvan sayısı hakkında bilgi vermektir. Onların raporları farklı seviyelerdeki yetkililer tarafından kontrol edilmekteydi. Rehin sistemi de eskisi gibi devam etmekteydi. Sınır idari makamlarının taleplerine göre köy yöneticileri sınırlara rehinler bırakmak zorundaydılar.⁵⁵

Bökey Ordası'nda⁵⁶ ise *Yönetici Sultan* makamı 1855 yılında kurulmuştur. Aynı yıl burada da yeni idari birimler kurulmuştur: 1. ve 2. Prikaspiy sancakları. Beş yıl sonra bu sancakların kuzeyinde Kalmuk, Torgun, Kamış-Samarsk, Talovsk, Narın kazaları kuruldu. Sancaklar ve kazaları Orenburg Askerî Valisi'nin atadığı *Yönetici Sultanlar* yönetiyorlardı. Bölgelerin başında genelde Bökey Han ailesinden gelen sultanlar bulunmaktaydı. *Yönetici Sultanlar*ın personel kadrosunda bir yardımcısı ve iki postacı vardı.⁵⁷

3. 1838-1868 Yılları Arasında Kabul Edilen Yönetmelikler

Kazak Jüzleri'nde hayata geçirilen idarî reformların bundan sonraki aşaması Kazak yöneticilerin Rus memurlarla değiştirilmesi oldu. Bu süreç, Rus sınırlarının Kazak bozkırlarının iç bölgelerine doğru genişlemesiyle birlikte yürütülmüştür. 1838 yılında kabul edilen *Sibirya Kırgızları Yönetimi Hakkında Yönetmelik*'e göre Sibirya Kırgızları Bölgesi, yani Orta Jüz, Rus Sınır Yönetimi'ne bağlanmıştır. Bu yönetime sınır yöneticisinin danışmanları arasında Kazak Türklerinden sadece bir temsilci atanmıştır. 1844 yılında kabul edilen *Orenburg Kırgızlarını Yönetme Yönetmeliği*'ne göre, genel idare başında bir Rus subay bulunan Orenburg Sınır Komisyonu'na verilmiştir. 1854 yılındaki yönetmeliğe göre, Sibirya Kırgızları Eyaleti'nden Semipalatinsk eyaleti bölünmüş, idaresi de Rus makamlarına verilmiştir. 1855 yılındaki kararnameye göre, Rus memurlara da *Ağa Sultan* makamına atanma hakkı verilmiş, 1859 yılında da Kazak bozkırlarının idaresi Rusya Dış İşleri Bakanlığı'ndan İçişleri Bakanlığı'na verilmiştir. 1865 yılında, Orenburg ve Batı Sibirya bölgelerinde yönetim sisteminin etkinliğini incelemek ve dönüşümleri için olası seçenekleri değerlendirmek üzere hükümet komisyonu kurulmuştur. Komisyonun çalışmaları sonucunda, bozkırların yönetim reformunun taslağı hazırlanmıştır. 1867-1868 yıllarındaki reformlar, Kazak Jüzleri'nin yönetim sistemini tamamıyla değiştirmiş ve Rusya'nın idarî yönetim sistemine mümkün olduğunca yaklaştırmıştır.⁵⁸

⁴⁸ RGİA, f. 1291, op. 81, d. 95/a, l. 273.

⁴⁹ *Materialy po İstorii Politiceskogo Stroya Kazahstana (so Vremeni Prisoyedineniya Kazahstana k Rossii i do Velikoy Oktyabrskoy Revolyutsii)*, sos. M. G. Maseviç, T. 1, İzd. AN KazSSR, Alma-ata 1960, s. 209.

⁵⁰ F. M. Lazarevskiy, "O Sostoyanii Zapadnoy Çasti Kirgizskoy Ordı i Ural'skoy Linii. 1852 g.", *İstoriya Kazahstana v Dokumentah i Materialah: Al'manah*, vıp. 3, İzd. Ekojan, Karaganda 2013, s. 205.

⁵¹ *Materialy po İstorii Politiceskogo Stroya Kazahstana (so Vremeni Prisoyedineniya Kazahstana k Rossii i do Velikoy Oktyabrskoy Revolyutsii)*, sos. M. G. Maseviç, T. 1, İzd. AN KazSSR, Alma-ata 1960, s. 99.

⁵² G. B. İzbasarova, "Politika Rossiyskoy İmperii v Kazahskoy Stepi v Pervoy Polovine XIX v.", *Vestnik Moskovskogo Universiteta*, ser. 8, 2017, no. 2, s. 57.

⁵³ G. F. Gens, "İz Kratkogo Obozreniya Upravleniya Orenburgskimi Kirgizami 1844 gg", *İstoriya Kazahstana v Dokumentah i Materialah: Al'manah*. Vıp. 1, Almatı 2011, s. 87.

⁵⁴ Aynı eser, s. 87.

⁵⁵ G. B. İzbasarova, "Politika Rossiyskoy İmperii v Kazahskoy Stepi v Pervoy Polovine XIX v.", *Vestnik Moskovskogo Universiteta*, ser. 8, 2017, no. 2, s. 59.

⁵⁶ Çarlık Rusya'sının Kazak topraklarında gerçekleştirdiği sömürgecilik politikası neticesinde ortaya çıkan idari bölgedir. 1771 yılından sonra Kalmukların geri çekilmesinden sonra İtil-Yayık Nehirleri arasındaki araziler boş kalmıştı. Ebülhayır Han'ın torunu olan (Nuralı Han'ın oğlu) Bökey, 1801 yılında Çarlık hükümetten bu bölgeye kendi halkıyla yerleşmek için izin istemişti. Bundan önce Çarlık Rusyası, Küçük Jüz boylarına Jayık Irmağı'nın sağ tarafına geçmesine izin vermiyordu. Böylece 1801'de Bökey Ordası veya İç Orda olarak bilinen hanlık kuruldu ve ilk hanı olarak da Bökey seçilmiştir. Bu Rusya'nın hanlık yönetimi zayıflatma politikası için uygun zemin hazırlamıştı. Çünkü Küçük Jüz'ün zaten bir hanı vardı. (Sergazi Han). Küçük Jüz'de birbirinden bağımsız iki hanın olması daha sonra birçok sorunları da beraberinde getirmişti. Bökey Han öldükten sonra oğlunun yaşı küçük olmasından dolayı hanlığı kardeşi Şıgay Han yönetmiştir. 1823 yılında han tahtına Bökey'in oğlu Jangir geçmiştir. 1845 yılında Jangir Han öldükten sonra Rusya bir daha han atanmasına izin vermemiştir.

⁵⁷ TsGA RK, f. 78, op. 2, d. 43.

⁵⁸ Rusya'nın Kazak topraklarında idarî reformları gerçekleştirmek için kabul ettiği yönetmelikler ve kararnameler Türk araştırmacı O. Doğan'ın çalışmasında da tanıtılmıştır. Bkz. O. Doğan, "Kazakistan'ın Siyasî Yapılanma Süreci ile İlgili Belgelerin Tanıtılması", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı 12, Konya, 2004, s. 189-202.

19. YÜZYILDA ÇARLIK RUSYASI'NIN KAZAK JÜZLERİNDE GERÇEKLEŞTİRDİĞİ İDARİ REFORMLAR VE NETİCELERİ

Büyük Jüz Kazaklarını vesayet altına almak için ise *Pristavlık* (denetçi, müfettiş) sistemi uygulanmıştır. Bu sistem daha öncesinde Kabardinler (1769), İdil Kalmukları (1782) ve Nogaylar üzerinde (1793) denenmişti.⁵⁹ Batı Sibiry Genel Valisi P. D. Gorçakov, 1820-1826 yıllarında Kafkasya'daki görevinde edindiği deneyime dayanarak hükümete Büyük Jüz'ün Rusya İmparatorluğu'nun idari sistemine dahil edilmesinin geçici yöntemi olarak güvenilir bir Rus subayını *Pristav* olarak görevlendirmesini önermiştir. Rusya Dışişleri Bakanı Kont Nessel'rode ise, Büyük Jüz'ün Rusya sınır hatlarından uzak olmasından ve "birçok başka nedenden" dolayı Orta Jüz'de uygulanan idarî sistemin burada sağlanamayacağına inanıyordu. Böylece, 1848 yılında, Büyük Jüz Kazakları için Batı Sibiry Genel Valisi P. G. Gorçakov'a bağlı olan ve merkezi Kapal kasabası olarak belirlenen *Pristav* makamı kurulmuştur. 19. yüzyılın 60'lı yılların sonunda Rus hükümeti *Pristavlık* sistemini Kazakistan'ın Çin ile sınır bölgelerinde de uygulamıştır. 8 Ağustos 1867 yılında Kürşüm ve Buhtırma Kazaklarının Rus uyrukluğunu resmîleştiren ve onların köylerinden Çinli yetkilileri uzaklaştıran Zaysan *Pristavlığı* kurulmuştur.⁶⁰ 1869 yılında Zaysan *Pristavlığı*'na Kökpekti sancağının güney toprakları dahil olmuş, 1892 yılında ise, Zaysan *Pristavlığı*'nın statüsü sancak olarak değiştirilmiştir.⁶¹ 1870 yılında Mangışlak Yarımadası'nda Orenburg Genel Valiliği'nin Ural eyaletine bağlı Mangışlak *Pristavlığı* kurulmuş ve 1870-1881 yılları arasında 11 yıl boyunca varlığını sürdürmüştür.

11 Temmuz 1867 tarihli karnameyle Sırderya ve Yedisu eyaletlerinden oluşan Türkistan Genel Valiliği kurulmuş, 14 Temmuz'da da K. P. Kaufman, neredeyse özerk bir yöneticinin muazzam haklarıyla Türkistan Genel Valisi olarak atanmıştır. Türkistan Genel Valisi, Çin ve İran ile diplomatik anlaşmalar yapma hakkına da sahipti. Yedisu eyaleti 5, Sırderya eyaleti ise, 8 sancağa bölündü. 21 Ekim 1868 yılında "Orenburg ve Batı Sibiry Genel Valiliklerinin Geçici İdare Yönetmeliği" ve onunla eşzamanlı olarak "Ural, Turgay, Akmola ve Semey Eyaletlerinin Yönetimi Hakkında Geçici Yönetmelik" kabul edilmiştir. Geçici yönetmelikler yeni idarî yasa kabul edilene kadar yürürlükte kalmıştır. Bu idari reform taslağını tamamlamak için 1867 yılının Mart ayında Rusya Savunma Bakanı D. Milyutin başkanlığında bir komite kurulmuştur. Reformun temel ve ana hedefi, Çarlık Rusyası'nda yaşayan halkları tek bir idare altında birleştirmek, yerel aristokrasiyi iktidardan uzaklaştırmak, Kırgız (Kazak) bozkırlarının kademeli olarak Rusya'nın diğer bölgeleriyle birleşmesini sağlamaktı.

Reformlar neticesinde tüm Kazak Jüzleri'nin toprakları altı eyaletten oluşan üç genel valiliğe bölünmüştür. Orenburg Genel Valiliği, Ural ve Turgay eyaletlerinden oluşmaktaydı. Genel valiliğin idari merkezi olan Orenburg, aynı zamanda Turgay eyaletinin de merkeziydi. Ural eyaletinin merkezi olarak Uralsk şehri belirlenmiştir. Merkezi Omsk şehri olarak belirlenen Batı Sibiry Genel Valiliği, Akmola ve Semey (Rus: Semipalatinsk) eyaletlerinden oluşmaktaydı. Akmola eyaletinin idarî merkezi Omsk, Semey eyaletinin idari merkezi olarak Semey şehri belirlenmiştir. Türkistan Genel Valiliği, Yedisu (Rus: Semireç'ye) ve Sırderya eyaletlerinden oluşmaktaydı. Yedisu eyaletinin idari merkezi Vernıy şehri, Sırderya eyaletinin idarî merkezi Taşkent şehriydi. Bökey Ordası'nın toprakları ise Astrahan eyaletine dahil edilmiştir. Genel Vali, tüm askerî ve sivil idareyi elinde tutuyordu, aynı zamanda genel valiliğe bağlı ordunun da komutanıydı. Eyaletlere de askerî ve sivil idareyi elinde tutan valiler atanmışlardı. Eyaletlerdeki ordunun idaresi ise, askerî valilere verilmiştir. Onlar aynı zamanda kendi bölgelerindeki Kozak birliklerinin de komutanı (Ataman) görevini de yapıyorlardı. Askerî valiye bağlı olarak üç kurumdan (idarî, ekonomik ve adlî) oluşan bölgesel bir idare kurulmuştur. Eyaletler askerî valilerinin önerileri üzerine genel valiler tarafından atanan subayların yönettiği sancaklara bölünmüştür. Sancak yöneticilerin genellikle Kazak soyluları arasından iki yardımcısı vardı. Sancak yöneticilerine sancağa yerleştirilen askerî birlik bağlıydı. Bunun dışında hükümet tarafından tayin edilen sancak hâkimi makamı oluşturulmuştur. Polis teşkilatının idaresi de sancak yöneticisinin elindeydi. Sancaklar kazalardan oluşmaktaydı ve bunun idaresi seçimle *Volost* yöneticilerine verilmiştir. Ancak bu *Volostlar* Kazakların geleneksel kabile sistemine göre düzenlenmemiştir. Her *volost*'a 10-12 avul bağlıydı. Avulların ismi eskiden olduğu gibi kabilelerin ismiyle değil, rakamlarla belirlenmiştir. Yaklaşık 120-200 ailelik bir avulun yöneticiliğine seçimle belirlenen *Starşınalar* getirilmiştir. Burada da kabile sistemi gözetilmediğinden bir avulda farklı boylardan kişiler yaşamaya mecbur edilmiştir. Bu şekilde Çarlık hükümet kabile sistemini ve kabile reislerinin bozkırdaki etkisine zayıflatmayı hedeflemişti. Bir avulun diğer bir sancağın sınırlarında konup göçmesi sadece sancak yöneticilerinin izniyle yapıyordu. *Volost* yöneticileri ve köy ağaları Kazak göçebeler arasında seçilerek, sonrasında sancak yönetimi tarafından onaylanıyordu. Seçimler de iki aşamada yapıyordu. Yani her 50 haneden bir temsilci belirleniyor, onların kurultayında *Volost* yöneticisi seçiliyordu. Köy ağası ise, her 10 haneden bir temsilcinin katıldığı seçimde seçiliyordu. Eyalet ve sancak yönetimi, seçimlerin neticesini iptal etme hakkını elinde bulunduruyordu. Her *Volost* yönetiminde kâtip görevlendirilmekteydi ve resmî yazışmalar Rusça

⁵⁹ Butkov, P. G., *Materialy Dlya Novoy Istorii Kafkaza s 1722 po 1803 gg.*, Na'çik, 2001, s. 75; Komandjajev, K. Ye., Razvitiye Kalmytskoy Gosudarstvennosti v Sostave Rossii v XVII-XIX vv", *Kaspiyskiy Region: Politika, Ekonomika, Kul'tura*, 2010, no. 1(22), s. 72-76.

⁶⁰ *Kirgizskiy Kray, Polnoye Geografiçeskoye Opisanıye Naşego Oteçestva*, Red. V. P. Semenov, t. 18, St.-Peterburg, 1903: 416; Moiseyev, M. A., *Rossiya i Kitay v Tsentral'noy Azii (vtoraya polovina XIX v-1917 gg.)*, Barnaul, 2003, s. 62.

⁶¹ *Kirgizskiy Kray, Polnoye Geografiçeskoye Opisanıye Naşego Oteçestva*, Red. V. P. Semenov, t. 18, St.-Peterburg, 1903, s. 435.

yürütülmekteydi. Bu şekilde yeni idari sisteme göre, Kazak soyluları ve kabile reisleri sadece en alt idari birimlerinde görev alabiliyorlardı. *Volost* ve köy ağası seçimlerinde de genelde şaibe, rüşvet eksik olmuyordu. Kazakistan'ın güneyindeki yerleşik bölgelerde, her yerleşim birimi için üç yılda bir *Aksakal* seçilmekteydi, o da vali tarafından onaylanıyordu. Büyük köyler ve şehirler başında bir *Aksakal* bulunan mahallelere bölünmüştür. Mahalle Aksakalları *Volost* yöneticileri ile aynı haklara sahiptiler. Ayrıca şehirler ve köylerde seçim kurultaylarında görevi vergiler belirlemek, toplamak, şehirler ve köylerin ekonomisini yönetmek olan "toplum yönetimi kurulu" da kurulmuştur. Kurul 3-5 üye ve başkandan oluşmaktaydı ve vali tarafından onaylanıyordu.

Bu yönetmelikler Kazak bozkırlarının sömürgeleştirilmesinde belirleyici unsurlar olmuş ve Kazak toplumunun geleceğini belirlemiştir.

4. 19. Yüzyılın Sonunda Kabul Edilen Yönetmelikler (1886, 1891)

19. yüzyılın 80'li yıllarında yukarıda bahsi geçen yönetmeliklerin bir sonucu olarak, Kazak topraklarının yönetiminde yeni idari ve bölgesel değişiklikler meydana gelmiştir. 1881'de Çarlık hükümetin kararnamesiyle Orenburg Genel Valiliği tasfiye edilmiş ve eskiden ona bağlı olan Ural ve Turgay eyaletleri doğrudan Rusya İçişleri Bakanlığı'na bağlı hâle gelmiştir.⁶² 1882 yılında ise Batı Sibiryaya Genel Valiliği de tasfiye edilerek yerine Bozkır Genel Valiliği kurulmuştur. Akmola, Semei ve Yedisu eyaletleri Bozkır Genel Valiliği'ne bağlanmış ve bu bağlamda Bozkır Genel Valiliği ve Türkistan Genel Valiliği'nin arasında sınır düzenlemeleri yapılmıştır.⁶³ Bundan sonra yaklaşık 10 yıllık bir hazırlık süresinden sonra 1886 yılında Türkistan bölgesiyle ilgili yeni bir yönetmelik kabul edilmiş,⁶⁴ Türkistan Genel Valiliği'ne Sırderya, Fergana ve Semerkant eyaletleri bağlanmış, 1897 yılında Türkistan Genel Valiliği'ne Yedisu eyaleti dahil edilmiştir. Genel Valiler direkt imparator tarafından atanıyor ve azlediliyordu, dolayısıyla geniş yetkilere sahiptiler. Genel Valilere "zararlı, siyasi açıdan güvenilmez, yerli halk temsilcilerini sürgün etme, istisnai durumlarda da suçluları askerî mahkemede yargılama hakkı verilmiştir."⁶⁵ Böylece 1886 yılı yönetmeliği Kazak topraklarında Rusya İmparatorluğu'nun kanunlarını güçlendirilmesine katkıda bulunmuş, Kazak topraklarının artık Rusya'nın mülkü olduğunu bir kez daha hatırlatmıştır.⁶⁶ Bu yönetmeliğe göre, çeşitli vergilerin miktarı yükseltilmiş, göçebelerden çadır (hane) başına alınan vergi 4 rubleye çıkarılmış, yerleşik Kazaklar ise arazi vergisine tabi tutulmuştur. Yerel yönetim vergi tahsilatında kendilerine göre düzenlemeler yaparak yılın her mevsiminde ihtiyaç duyulduğunda ek harçlar ve ücretler de topluyordu. Bunun dışında Kazaklar yolları iyi durumda tutmak, köprüler inşa etmek, barajları onarmak, kanalları temizlemek gibi pek çok farklı işler için görevlendirilmekteydiler. 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Kazak topraklarında maden sanayisinin gelişmesi, demir yollarının inşa edilmesiyle Kazak toprakları yavaş yavaş Rusya pazarına dahil olmuş, hammadde kaynağı hâline gelmiştir.

Kazak topraklarının sömürgeleştirilmesi nihayet 1891 reformlarıyla tamamlanmıştır. 1891 yılında kabul edilen ve kısaca "Bozkır Yönetmeliği" olarak bilinen bu yönetmeliğin taslağı hazırlanırken, Türkistan bölgesinde Müslüman nüfusun daha yoğun yaşadığı dikkate alınmıştır. Çarlık Rusyası, Türkistan topraklarında kalıcı olmak ve zengin toprakları kaybetmemek için, Orta Asya'daki Türk halklarının birleşmesini de önlemeliydi. Bu nedenle sömürgeleştirme politikasının başarılı neticeler alınması için yeni tarihsel koşullara ve Rusya Devleti'nin çıkarlarına uygun daha gelişmiş yasaların hayata geçirilmesi gerekiyordu. Böylece bölgede uzun yıllar çalışmış ve yerel koşullar ve tehlikeleri iyi bilen uzmanlardan oluşan komisyonlar tarafından en ince ayrıntılarına kadar incelenerek hazırlanmış bu yönetmelik aslında Kazak topraklarının kullanımı hakkındaki daha önceki yönetmeliklerin hükümlerini pekiştiriyordu. Yönetmeliğin 17 maddeden oluşan 3. bölümünde Kazak topraklarının tamamıyla Rusya'nın mülkü olduğu belirtilmiş, bu toprakların Rusya Devleti tarafından Kazak göçebelerinin kullanımına verildiğinin altı çizilmiştir.⁶⁷ Yönetmeliğe göre Kazaklar arasında Müslüman din adamlarının sayısı sınırlanmış, her *volosta* sadece bir molla atanmasına izin verilmiştir. Cami inşası bazı eyaletlerde Genel Vali, bazılarında ise Rusya İçişleri Bakanlığı'nın izniyle mümkün olabiliyordu. Camiler ve mekteplerin masraflarının toplum tarafından karşılanması gerekmekte, ancak vakıf kurulmasına izin verilmemekteydi. Mollalar diğer göçebe Kazaklar gibi vergi yükümlülüğünü yerine getirmek zorundaydılar, yani onların eski imtiyazları yoktu. Bozkır Yönetmeliği Kazak topraklarının yönetilmesini kolaylaştırmakla beraber daha önceki reformları kalıcı hâle getirmiştir. Böylece Rus idari sisteminin işlevlerini önemli ölçüde genişletmiş, yargı sistemi ve vergi politikasında yapılan değişiklikleri pekiştirmiştir.

SONUÇ

⁶² *Zakonadatel'nyye Akty Rossiyskoy İmperii po İstorii Kazahstana (XIX v), Sbornik Dokumentov (1860-1885 gg.)*, çast' 2, red. G. Ye. Otepova, İzd PGPİ, Pavlodar 2015, s. 269, belge no 949.

⁶³ *Zakonadatel'nyye Akty Rossiyskoy İmperii po İstorii Kazahstana (XIX v), Sbornik Dokumentov (1860-1885 gg.)*, çast' 3, red. G. Ye. Otepova, İzd PGPİ, Pavlodar 2015, s. 5-6, belge no 1026.

⁶⁴ *Zakonadatel'nyye Akty...*, s. 9-31, belge no 1031.

⁶⁵ *Zakonadatel'nyye Akty...*, s. 12, belge no 1031.

⁶⁶ *Zakonadatel'nyye Akty...*, s. 27-28, belge no 1031.

⁶⁷ *Zakonadatel'nyye Akty...*, s. 82, 91-92, belge no 1137.

19. YÜZYILDA ÇARLIK RUSYASI'NIN KAZAK JÜZLERİNDE GERÇEKLEŞTİRDİĞİ İDARİ REFORMLAR VE NETİCELERİ

18. yüzyılın 30'lu yıllarında Rusya İmparatorluğu, Başkurtlar (16. yüzyılın ortasından itibaren), İdil Kalmukları (17. yüzyılın ortalarından itibaren) gibi göçebe halkları egemenliği altına almıştı. Kazakların Küçük Jüz'ü 1731 yılında Rusya'nın himayesine girdiği zaman Kazak bozkırlarının büyük bölümü Başkurt topraklarıyla komşuydu. Başkurtlar, İdil Kalmukları ve Kazakların iktisadî-kültürel gelişimi Çarlık Rusyası'na dahil edilen Mordva, Udmurt, Çuvaş, Tatar gibi halklardan farklıydı. Kazaklar, hâlâ göçebe veya yarı göçebe hayata devam etmekteydi. Bu da bahsi geçen göçebe halkların topraklarının Rusya'ya tamamıyla dahil edilmesine engel teşkil etmekteydi. Dolayısıyla göçebe halkları idare etme ve Rusya'nın egemenliğine dahil etme politikaları da farklı olmalıydı. Örneğin, Kazan Tatarlarıyla ilgili olarak Çarlık hükümet hemen eyalet-vilayet-köy sistemini uygulamıştı. Başkurtlar ve Kazakların bu dönemdeki idari yapısı ise, Rusya'dan tamamıyla farklıydı. Başkurtlarda Daruga (1798'e kadar), Kazaklarda ise Jüz sistemi mevcuttu. Neredeyse yüz yıl boyunca Rusya hükümeti göçebe halklarla ilişkilerini dikkatli bir şekilde yürütmüş ve kabile reisleri ve soyluların desteğinden yararlanmaya çalışmıştı. Çarlık hükümet sömürgeci politikasının bazı prensiplerini ilk önce Başkurt ve İdil Kalmukları üzerinde, daha sonra biraz değiştirilmiş biçimde Kazak Türkleri üzerinde uygulamıştır. 19. yüzyılda Çarlık Rusyası kendi egemenliği altındaki göçebe halkların Rusya idarî sistemine dahil olması için aynı yöntemi kullanmıştır.

İdarî reformlar Kazak soylularının hak ve imtiyazlarına darbe vurmuş oldu. Sultanların seçilme hakkı vardı, ancak onlara seçildiği pozisyonları kullanmaları için yeterince yetki verilmemişti. Çarlık Rusyası'nın sömürgeci politikasının çıkarlarına hizmet eden bu reformlar Kazak toplumuna verdiği ekonomik zararlar dışında Kazak Hanlık Devleti'nin ortadan kaldırılmasında önemli rol oynamıştır. Çarlık hükümetin "böl ve yönet" politikası ile Kazak toplumunu birbirlerine karşı kışkırtarak boylar arasında zaten mevcut olan bölünmüşlüğü daha da derinleştirmiştir. Bu reformların neticesinde Kazak toprakları resmî olarak Rusya İmparatorluğu'nun eyaletlerine dönüşmüştür.

KAYNAKÇA

ARTIKBAYEV, İ. Ö., *İstoriya Kazahstana*, İzd. Kazak Universiteti, Almatı 2006.

BATENKOV, G. S., *Danniye. Povest Sobstvennoy Jizni; Avtobiyografiçeskiye Rasskazy i Pisma. Vospominaniya i Rasskazy Deyateley Taynyh Obşçestv 1820-h Godov.*, Red. Yu. G. Oksman, İzd. Politkatarjan, Moskva 1933.

BEKMAHANOVA, N. Ye., *Formirovaniye Mnogonatsiyonal'nogo Naseleniya Kazahstana i Severnoy Kirgizii*, İzd. Nauka, Moskva 1980.

BUTKOV, P. G., *Materialy Dlya Novoy İstorii Kafkaza s 1722 po 1803 gg*, Nal'çik 2001.

GENS, G. F., "İz Kratkogo Obozreniya Upravleniya Orenburgskimi Kirgizami 1844 gg", *İstoriya Kazahstana v Dokumentah i Materialah: Al'manah*. Vyp. 1, Almatı 2011, ss. 72-95.

Gosudarstvennyy Arhiv Omskoy Oblasti (GAOO), f. 2, op. 1, d. 430, l. 151-153.

Gosudarstvennyy Arhiv Orenburgskoy Oblasti, f. 6, op. 10, d. 6528, l. 8-8.

DOĞAN, Orhan, "Küçük Orda Kazak Hanlığının Güney ve Kuzey Komşuları ile İlişkileri (1734-1742)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 24, S. 38, 2005, ss. 145-162.

_____, Orhan, "Kazakistan'ın Siyasî Yapılanma Süreci ile İlgili Belgelerin Tanıtılması", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 12, Konya, 2004, ss. 189-202.

İDAROV, S., "Kirgizskaya Step' Sibirskogo Vedomostva i Novouçrejdennaya v Ney Semipalatinskaya Oblast", *Jurnal Ministerstva Vnutrennih Del*, VII, St.-Peterburg 1854, ss. 19-54.

İZBASAROVA, G. B., "Politika Rossiyskoy İmperii v Kazahskoy Stepi v Pervoy Polovine XIX v.", *Vestnik Moskovskogo Universiteta*, ser. 8, no 2, Moskva 2017, ss. 50-63.

KARA, Gülnar, "19. Yüzyılda ve 20. Yüzyılın Başında Kazak Türklerinde Fakirleşen Kesimler", *Sosyal, Beşeri ve İdarî Bilimlerde Yeni Ufuklar*, Edt. Sinan Sönmez, Ertan Özçoban, Dursun Balkan, Hüseyin Karakuş, Gece Akademi, Ankara 2019, ss. 51-75.

KAZANTSEV, İ., *Opisaniye Kirgiz-Kaysak*, Tip. "Obşçestvennaya Pol'za", St.-Peterburg 1867.

Kirgizskiy Kray, Polnoye Geografiçeskoye Opisaniye Naşego Oteçestva, Red. V. P. Semenov, t. 18, St.-Peterburg 1903.

KOMANDJAYEV, K. Ye., *Razvitiye Kalmytskoy Gosudarstvennosti v Sostave Rossii v XVII-XIX vv.*, *Kaspiyskiy Region: Politika, Ekonomika, Kul'tura*, 2010, no. 1(22), ss. 72-76.

LAPİN, N. S., *Deyatel'nost' O. A. İgel'stroma v Kontekste Kazahsko-Rossiyskih Vzaimootnoşeniy (1780-e-1790 gg.)*, İzd. Sariarka, Astana 2012.

LAZAREVSKIY, F. M., "O Sostoyanii Zapadnoy Çasti Kirgizskoy Ordy i Ural'skoy Linii. 1852 g.", *İstoriya Kazahstana v Dokumentah i Materialah: Al'manah*, vıp. 3, İzd. Ekojan, Karaganda 2013, ss. 174-206.

LEVŞİN, A. İ., "Svidaniye s Hanom Men'şoy Kirgiz-Kaysakskoy Ordy", *Vestnik Evropy*, Çast' 114, no. 22, 1820, ss. 129-139.

Materialy po İstorii Politiçeskogo Stroya Kazahstana (so Vremeni Prisoyedineniya Kazahstana k Rossii i do Velikoy Oktyabrskoy Revolyutsii), sos. M. G. Maseviç, T. 1, İzd. AN KazSSR, Alma-ata 1960.

Materialy po İstorii Kazahskoy SSR (1785-1828), T. IV, Red. M. P. Vyatkin, İzd. AN SSSR, Moskva-Leningrad 1940.

MEYER, L., *Kirgizskaya Step' Orenburgskogo Vedomostva*, St.-Peterburg 1868.

MOİSEYEV, M. A., *Rossiya i Kitay v Tsentral'noy Azii (vtoraya polovina XIX v-1917 gg.)*, Barnaul, 2003.

MUHTAR, A. K., AHMETOVA, U. T., "Karabay Sultan Jane Onın Urpaktarı Tarihinan", *Otan Tarihi*, 3 (75), Almatı 2016, ss. 17-32.

Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperii, (PSZRİ) Sobraniye (1649-1825), T. XXII (1784-1788).

RGİA, f. 1291, op. 81, d. 95/a, l. 165.

RGİA, f. 1291, op. 81, d. 95/a, l. 180.

RGİA, f. 1291, op. 81, d. 95/a, l. 226.

RGİA, f. 1291, op. 81, d. 95/a, l. 273.

Rossiyskiy Gosudarstvennyy İstoriçeskiy Arhiv (RGİA), f. 1291, op. 81, d. 95/a, l. 52-101.

Sbornik Dokumentov i Materialov, Red. M. O. Jangalin, F. N. Kireyev, V. F. Şahmatov, İzd. AN Kaz. SSR, Alma-ata 1964.

SEMENOVA, V. P., *Gubernatory Orenburgskogo Kraya*, Orenburgskoye Knijnoye İzdatel'stvo, Orenburg 1999.

TAYMASOV, S. U., "Perevodçik Orenburgskoy Gubernskoy Kantselyarii Petr Çuvalov", *Vestnik Çelyabinskogo Gosudarstvennoy Universiteta*, no. 32 (170), Çelyabinsk 2009, s. 148-151.

Tsentrал'nyy Gosudarstvennyy Arhiv Respubliki Kazahstan (TsGA RK), f. 4, op. 1, d. 237, l. 151-152; f. 78, op. 2, d. 43.

VYATKİN, M. P., *Batyr Srym*, İzd. AN SSSR, Moskva-Leningrad 1947.

VYATKİN, M. P., *Batyr Srym*, Sanat, Almatı 1998.

Zakonadatel'niye Akty Rossiyskoy İmperii po İstorii Kazahstana (XIX v), *Sbornik Dokumentov (1860-1885 gg.)*, çast' 2-3, red. G. Ye. Otepova, A. S. İlyasova, İzd. PGPİ, Pavlodar 2015.

**19. YÜZYILDA ÇARLIK RUSYASI'NIN KAZAK JÜZLERİNDE GERÇEKLEŞTİRDİĞİ İDARİ
REFORMLAR VE NETİCELERİ**